

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра психолого-медико-педагогічних основ корекційної роботи

Кваліфікаційна робота
магістра

з теми: **«РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З
ПОРУШЕННЯМ ІНТЕЛЕКТУ МЕТОДАМИ АРТ-ТЕРАПІЇ»**

Виконала:
студентка KorOs1-M20z групи
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Проценко Валерія Станіславівна

Керівник:
Рудзевич І.Л.,
кандидат психологічних наук, доцент

Рецензент:
Левицький В.Е.,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри логопедії
та спеціальних методик

Кам'янець-Подільський – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОРУШЕНЬ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	10
1.1. Особливості емоційної сфери молодших школярів з порушенням інтелекту.....	10
1.2. Соціальні, виховні та навчальні фактори, які впливають на розвиток емоційної сфери дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями.....	27
Висновки до першого розділу.....	39
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ДІТЕЙ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ АРТ-ТЕРАПІЇ.....	41
2.1. Методологічний інструментарій та результати емпіричного дослідження емоційної сфери молодших школярів з порушенням інтелекту.....	41
2.2. Особливості прояву емоційних порушень у розумово відсталих підлітків.....	51
Висновки до другого розділу.....	60
РОЗДІЛ 3. ПСИХОКОРЕКЦІЙНА ПРОГРАМА З АРТ-ТЕРАПІЇ ДЛЯ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ.....	61
3.1. Особливості організації та проведення психолого-корекційної роботи з розвитку емоційної сфери у учнів з інтелектуальним порушенням.....	61
3.2. Програма розвитку емоційної сфери у дітей молодшого шкільного віку	

з інтелектуальними порушеннями.....	66
Висновки до третього розділу.....	73
ВИСНОВКИ.....	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	81

ВСТУП

Актуальність дослідження. Особливостями здорового емоційного розвитку в навчанні молодших школярів з порушенням інтелекту є сукупність багатьох досліджених і недосліджених факторів. Сучасне суспільство, не зважаючи на великі досягнення в різних педагогічних, медичних, психологічних напрямках, не вирішило повністю проблему впливу на емоційну сферу молодших школярів з порушенням інтелекту. Попри величезні зусилля багатьох фахівців дефектології і психології, рух у цьому напрямку не досяг значних успіхів в подоланні і виправленні порушень і деструкцій в емоціях дітей з пошкодженим інтелектом.

В Україні та по всьому світу спостерігається потяг до збільшення тенденції учнів які відстають від своїх однолітків в розвитку через порушення інтелекту. В роботі якого важливу роль грає сфера емоційного сприйняття, бачення, здатність до усвідомлення та розуміння молодшого школяра з порушеним інтелектом. Такі порушення, на жаль мають і щойно народжені малюки. Зростання по частоті народжених з порушенням інтелекту є великою проблемою всього світового світу над вирішенням якої працюють багато фахівців. Часто інтелектуальна недостатність в наслідок набутого чи вродженого характеру поєднується з декількома або більше супутніми відхиленнями зору, слуху, сприйняття, мовлення, рухливості, захворювань внутрішніх органів, кісткової системи. Зростання кількості молодших школярів з інтелектуальними порушеннями в емоційній сфері є глобальною соціальною трагедією, змушує шукати нові ефективні допоміжні ланки для повноцінної і захищеної адаптації дітей у системі освіти. Яка є досить вимогливою і загальна освіта і спільнота мало пристосована до слабкостей дітей з легким, помірним, тяжким і особливо глибоким ступенем порушення інтелекту. Такі діти є вразливими до всього в світі і потребують постійної підтримки як педагогічного колективу в

закладі, так і інших школярів однолітків з здоровим емоційним сприйняттям інтелектуальної сфери, Саме емоції грають провідну роль між зовнішнім світом і внутрішнім сприйняттям дитини. Від здатності молодшого школяра з порушеним інтелектом правильно розуміти власні емоційні переживання і сприймати образи оточуючих, залежить комунікація і гармонія всіх хто поряд. Якісне та максимальне засвоєння корисних навичок суттєво полегшить життя всіх. Тому корекційні виправлення різними доступними методами і засобами, хибних емоційних реакцій є життєво необхідне. Оскільки емоційне сприйняття для особистості має базовий аспект воно має вплив на цілісні характеристики. «До відчужених вразливих груп ЮНЕСКО відносить такі категорії дітей: діти, потерпаючі від насилля; діти-біженці, переміщені діти; діти що працюють; емігранти; меншини релігійні; з бідного середовища; ті дітки працюють в господарстві; меншини мовні; меншини етносу; діти що безпритульні; в зонах конфліктів, що воюють; діти з особливими обмеженими можливостями; діти з кочових племен; сироти СНІДУ» [9].

У різні часи дослідженням емоційної сфери особистості займались науковці: Л. С. Виготський, Б. Р. Ананьев, А. Ц. Пуні, К.К. Платонов, А.Р. Ковальов, М. Д. Левітова, Ю. Є. Сосновиков, У. З. Мерлін, У. М. Мясичев.

Вивченню емоційної сфери дітей з інтелектуальними порушеннями приділяли увагу І. М. Бгажнакова, Л. С. Виготський, В. В. Корнієнко, В. Г. Петрова, І. Ф. Аршава, Ж. І. Намазбаєва, В. М. Синьов, С. Я Рубінштейн, О. Є. Шаповалова та ін. Вони своєю плідною працею довели, що специфіка емоційної сфери дітей з порушенням інтелекту має пряме відношення до недоліків їх вищої нервової системи, а саме надмірною слабкістю важливих нервових процесів – збудження і гальмування, їх інертністю і низькою рухливістю.

Інтелектуальне порушення емоційної сфери дітей характеризується

невідповідністю між зовнішнім впливом емоційних реакцій та силою, обмеженістю інтерпретації чуттєвого матеріалу, інтенсивністю та змістом. Все це призводить до невірною мисленнєвого, образного сприйняття емоційних реакцій інших людей, не завжди диференційованого і адекватного прояву різних станів соціально прийнятих норм. Подібні розбіжності створюють неабиякі бар'єри в навчанні та вихованні таких учнів.

В працях С. Л. Рубінштейна та Л. С. Виготського стверджується, що мислення є єдністю інтелектуального та емоційного, а емоція - єдністю емоційного та інтелектуального.

У сучасній психолого- педагогічних науках особливе місце має проблема емоційного здоров'я дітей (С. І. Болтівець), та емоційного благополуччя (Т. І. Шамова, Л. І. Божович). Їх позитивність покращує та удосконалює загальну пам'ять молодшого школяра з порушенням інтелекту, коригуються недоліки мислення, труднощі уваги.

Важливу роль і в житті учня з інтелектуальними порушеннями відіграють емоції. Вони також є невід'ємним компонентом психічного відображення (Л. С. Виготський, К. С. Лебединська, Н. Д. Леонт'єв, В. Н. Мясіщев, П. М. Якобсон. С. Л. Рубінштейн та інші).

В цілому позитивні емоції багато в чому сприяють адаптації учня до шкільного середовища, впливають на його саморегуляцію, сприяють активності, формують пізнавальну діяльність, допомагають усвідомленню поведінки. Загалом в наукових літературах достатньо багато розглядаються питання особливостей емоційної сфери дітей з порушенням інтелекту, навіть не зважаючи на це, проблема корекції емоційної сфери у таких учнів є найбільш потрібною, актуально і не розкритою повністю.

Таким чином, враховуючи соціальну значущість проблеми, було визначено тему дослідження магістерської роботи «Розвиток емоційної сфери

молодших школярів з інтелектуальними порушеннями методами арт-терапії».

Мета роботи – дослідити розвиток емоційної сфери молодших школярів з порушенням інтелекту за допомогою арт-терапевтичних методів.

Об'єкт дослідження – емоційна сфера молодших школярів з порушенням інтелекту.

Предмет дослідження – методи арт-терапії в розвитку емоційної сфери молодших школярів з порушенням інтелекту.

Гіпотеза дослідження - ми припускаємо, що корекція емоційної сфери молодших школярів з інтелектуальними порушеннями методами арт-терапії веде до покращення соціальної адаптації, міжособистісних стосунків, покращення пізнавальної активності. Що метод арт-терапії впливає на розвиток емоційної сфери, має позитивний, розвиваючий, оздоровчий вплив арт-терапії на емоційно-вольову сферу молодших школярів з порушенням інтелекту і буде успішний за таких умов

Для цього необхідно: уважне спостереження за емоціями та діями молодшого школяра з порушенням інтелекту корекційного педагога чи вчителя; виявлення проблемних зон і провалів в емоційній сфері молодшого школяра з порушенням інтелекту; застосування і підбір того арт-терапевтичного методу, який найбільш доцільний і який буде зацікавлювати молодшого школяра з порушенням інтелекту; допомога і підтримка батьків у супроводі разом з педагогічним колективом засобами арт-терапії.

Для досягнення мети дослідження, перевірки висунутої гіпотези необхідно розв'язати такі дослідницькі завдання:

Розкрити особливості та переваги арт-терапевтичних підходів;

Показати результативність і безсумнівну користь застосування арт-терапії в розвитку емоційної сфери;

Довести, що арт-терапія в початкових класах може правомірно стати чудовою підтримуючою технологією, яку можуть використовувати не тільки психологи, корекційні педагоги, вчителі а й батьки.

Методи дослідження: Для вирішення поставлених задач використовувався комплекс методів дослідження, який включає в себе: теоретичний аналіз методичної та педагогічно-психологічної літератури, спостереження, контрольний та формуючий експерименти, статистичні методи дослідження.

Експериментальна база дослідження: Спеціальна школа ВМР, реабілітаційний центр, простір онлайн.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що створена система арт-терапевтичної роботи та розроблено методику використання.

Теоретичне значення дипломної роботи полягає в тому, що нами проведено аналіз змісту та значення арт-терапевтичних методів, створено програму використання засобів для молодших школярів з порушенням інтелекту, застосування та методичні рекомендації для результативнішого проведення заходів, які розвивають емоційну сферу учня.

Практичне значення дипломної роботи полягає у тому, що дані дослідження можна використати у роботі в інклюзивних класах, реабілітаційних центрах, спеціальній школі та в домашніх в умовах.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дипломної роботи магістра обговорювались на студентській науково-практичній конференції в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка.

Публікації: За результатами дослідження опубліковано наукову статтю на тему «Розвиток емоційної сфери молодших школярів з порушенням інтелекту методами арт-терапії». Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Структура роботи: робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури.

ВИСНОВКИ

Вивчення доступних можливостей і завдань спеціальної або допоміжної школи з даного напрямку дослідження дає привід зробити наступні висновки.

Першочерговими, вихідними у побудові програми корекційного розвитку особистості молодших школярів повинні стати положення про цілісність, завершеність, збалансування та гармонійність в розвитку автентичного індивідуального світу майбутньої дорослої людини не лише з позиції біологічної, фізичної, психологічної, але й з позиції її соціального, морального, культурного і духовного розвитку.

Формування зрілості у особистості дітей з дефектами, можливо за допомогою системи конкретних певних педагогічних заходів при єдності процесів навчання, виховання та корекції. Складеної роботи педагогічного шкільного колективу.

Сприяють кращому розвитку відповідні психолого-педагогічні умови (правильний режим дня, різні підходи, індивідуальний та диференційований, організація відповідних доручень, продуманий правильний контроль регулювання відносних стосунків між дітьми в класі, повага до педагогів, повага до дітей з обмеженими здібностями від інших учнів, якщо це інклюзивна школа тощо).

Важливим першим етапом у зростанні особистості інтелектуально відсталих дітей є підвищення регуляторної ролі інтелекту в щоденній поведінці учнів. На базі покращення образно-мисленнєвої діяльності попутно розвивається емоційно-вольова сфера та сфера відповідальна за загальну поведінку. У процесі підбору вірного корекційно-виховного впливу у розумово відсталих підлітків розвиваються різні інтереси, мотивації та потреби, активність та самостійність в діяльності, поступово створюється здорова, адекватна оцінка оточуючих і самих себе.

Досить ефективним і регулятивним у зміцненні розумово відсталої особистості учня є включення у позакласну виховну роботу, позакласні завдання, творчість в колективі, гуртки.

Аналіз психолого-педагогічних основ формування особистості розумово відсталих підлітків дає змогу зробити такі висновки:

- 1) виховання спрямоване на розвиток у молодших школярів з порушенням інтелекту вищих культурних потреб;
- 2) незрілість особистості у особливих дітей зумовлена насамперед особливостями розвитку її потреб, інтелекту, емоційної сфери, поведінки;
- 3) більшість вважають, що найважливішими прийомами формування особистості розумово відсталих підлітків є прикріплення і виховання звичок, включення дітей у процес взаємовідносин з однолітками, вирішення з ними проблемних ситуацій, формування у них позитивної та адекватної самооцінки;
- 4) розвиток особистості з порушеннями інтелекту, можливий за умови постійного, цілеспрямованого довготривалого корекційно-виховного впливу;
- 5) необхідним у побудові програми розвитку особистості розумово відсталих дітей повинні стати положення про цілісність, завершеність та різноманітність індивідуального світу людини не лише з позиції біологічної, фізичної та психологічної, але й з позиції її соціального і духовного розвитку;
- б) зростання особистості розумово відсталих дітей можливо за допомогою системи певних педагогічних заходів при достатній єдності процесів навчання, виховання та корекції. Цьому сприяють відповідні психолого-педагогічні умови (правильний режим дня, індивідуальний та кількісний підхід, організація доручень, правильний контроль регулювання взаємовідносин між дітьми, тощо).

Альбом з малюнками, щоденник, зошити, виконані домашні завдання, дають можливість визначити прихильності дитини, її інтереси і цікавості в труді. Спостереження в позаурочний час розкриває внутрішній світ дитини у взаємовідносинах, товаришами, родичами, однолітками, вчителями. Проявлення не тільки здорових якостей, але й потенційних кількісних можливостей учня показує педагогу прекрасні перспективи. Поступово розвиваючи і накопичуючи потенційні корисні здібності дитини, вихователь веде його вперед до подолання перешкод.

Аналізуючи досвід дослідження, слід звернути увагу на сам процес спостереження, за допомогою якого чітко і зрозуміло відкривається проблемна частина в свідомості молодшого школяра з порушенням інтелекту. Слід вести свій облік і записувати окремі висновки для свого аналізу прогресу в навчанні дитини. В них потрібно відмічати нові, або дивні особливості поведінки учнів, щось нове чого раніше не було помітно, умови, які визначають рівень допомоги розвитку навичок. Слід помічати і описувати перепони, з якими зіткнувся педагог в процесі виховання дитини; виокремлювати, на що звернув увагу з цікавістю учень, що підвищує його працездатність, що саме викликало зусилля. Також одразу стає помітно і тих, перших днів у допоміжній школі, які помилково зараховані до неї. Потрібно особливо ретельно їх вивчити і розповісти про свої сподівання батькам для прийняття рішень.

Також аналізуючи поведінку дитини, важливо не порушувати її кордонів обговоренням фактів про неї, говорити відносно тільки того, що відбулося "тут і зараз" в цю мить чи хвилину, не пригадуючи дій, минулих вчинків. Щоб у учня не виникало почуття суму, образи він і буде в змозі зрозуміти свою поведінку. Педагог не повинен висказувати нотації, та допускати неефективне "читання" моралі, натомість краще показати дитині не бажані наслідки її негативної поведінки, показово продемонструвавши, що не

конструктивний вчинок є не найкращим і в першу чергу шкодить їй самій. Є доцільним також дати приклади можливих вирішень способів невдалої поведінки в соціальній конфліктній ситуації.

Один із важливих шляхів покращення мотивації молодшого школяра – встановлення з дитиною довірливого і приязного зворотного зв'язку. Дія цього використовуються ігрові арт-терапевтичні прийоми що піднімають позитивний настрій учнів в класі і об'єднують в команді.

Корекційно-розвиткова робота особливості організації та проведення психокорекційної роботи з розвитку емотивної сфери у розумово відсталих підлітків - створення стратегії заходів психолого-педагогічного супроводу у навчанні для молодших школярів з інтелектуальними потребами у процесі виховання, зростання та навчання. Така праця націлена на корекцію порушень емоційної сфери дитини, через розвиток діяльності емоційно-вольової сфери особистості учня. Зміст корекційної програми визначається детальним розглядом індивідуальних особливостей і характеристик кожного учня, для якого підбираються арт-терапевтичні засоби, цілеспрямованні на покращення емоційно-волевої сфери. Завдання і напрямки регулюються педагогічним колективом напрямів такої роботи.

Уроки, заходи по навчанню цих особливих учнів дітей здійснюється у спеціальних школах, класах інтенсивної педагогічної корекції, допоміжних та інклюзивних класах. Вся виховна і навчальна робота ґрунтується на базових дослідженнях науковців, психологів і педагогів. Та на принципах корекційної педагогіки, дефектології, олігофренопедагогіки і впершу чергу на об'єктивному бачення причини відхилень у інтелектуальному розвитку цих дітей. Вірний та правильно організований підхід до кожної дитини, суттєво покращує кінцевий результат запланованих цілей. Піднімає

прогресивну діяльність дитини на заняттях і здатність до засвоєння навчальної шкільної освітньої програми в класі. Призводить до значного прогресу у засвоєнні молодшим школяре з порушенням інтелекту навичок, умінь і знань. Покращує адаптацію в соціальних позиціях і піднімає самооцінку учнів. Націлена на позитив динаміка дає можливість дітям нормально реалізовувати не тільки теперішнє існування а і життя в майбутньому дорослому житті.

Для дітей з емоційними порушеннями властива обмеженість доступу до знань та уявлень про навколишній світ, руйнація розумових дій та операцій, вона виявляється в недоліках діяльності різних областей, наочно-образного логічного мислення, відставання в розвитку мовлення: недорозвиненому граматичному висловлюванні, бідний словник. В процесі виконання завдань вони мають багато труднощів, пов'язаних з недорозвиненості інтелектуальної роботи, скудністю мовлення, проте в межах доступного діти здатні скористатися допомогою, вони чутливі до позитивної стимуляції, стають слухнянішими і продуктивнішими. У сприятливих умовах учні з обмеженими можливостями можуть бути навченими потрібних необхідних навичок.

Багатьом з них властива ригідність, негнучкості, заторможенність мислення, внаслідок чого дитина під час навчання досить обмежено приймає допомогу: пояснення, повторення мало допомагають їй перейти від хибного способу дії до реального.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Синьов В.М., Матвеева М.П., Хохліна О.П. Психологія розумово відсталості дитини: Підручник. К.: Знання, 2008 359 с. П 1.3
2. Гаврилов О.В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі: Навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. 308 с. С. 52,
3. Миронова С.П. Педагогіка інклюзивної освіти: навчально-методичний посібник С.П.Миронова. Кам'янець-Подільський, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. 164 с. С. 8,10
4. Фурман А.В., Підгурська М.В. Історія соціальної роботи: [навчальний посібник] / Анатолій Васильович Фурман, Марія Василівна Підгурська. – Тернопіль: ТНЕУ, 2014. – 174 с. С.107)
5. Лурия А. Р. Высшие корковые функции человека и их нарушения при локальных поражениях мозга. М. : Академический проспект, 2000.504 с.
6. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность. М. : Просвещение, 1989. 181 с.
7. Соботович Е.Ф. Порухення мовленнєвого розвитку в дітей та шляхи їх корекції: навчально-методичний посібник. К. : ІСДО. 1995. 275 с.
8. Логопедія : підручник, друге видання, перероблене та доповнене за ред М.К. Шеремет. К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. 672 с.
9. Выготский Л.С. Собрание сочинений: в 6 т. Основы дефектологии Под ед. Т.А.Власовой. М.: Педагогика, 1983. 368 с.
10. Анастаси А., Урбина С. Психологическое тестирование. СПб: Питер, 2001. 688 с:
11. Выготский Л.С. Собрание сочинений: в 6 Т. Проблемы развития психики. Под ред. А.М.Матюшкина. М.: Педагогика, 1983. Т. 3. С.368 .
12. Иванова А.Я. Обучаемость как принцип оценки умственного развития

детей. - М: МГУ, 1976. - 98 с.

13. Буфетов Н.М. Формирование моральной оценки поступков людей у учащихся вспомогательной школы: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Н.М. Буфетов. М.: Ротапринт ЦМ ИПКС при МИСИ, 1983. 21 с.

14. Вержиховська О. М. Формування моральних якостей у розумово відсталих молодших школярів у позакласній виховній роботі: монографія. О. Вержиховська. – Кам'янець-Подільський: видавець Зволейко Д. Г. 2009. 228 с.

15. Смирнова А.Н. Коррекционно-воспитательная работа учителя вспомогательной школы: Из опыта работы / А.Н. Смирнова. М.: Просвещение, 1982. – 103 с.

16. Брыгина А.В. Лингвистические принципы адаптирования художественного текста : автореф. дис.. канд. филол. наук : 10.02.01. М., 2004. 22 с.

17. Ван Дейк Т.А. Стратегии понимания связного текста. *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып 23. М. : Прогресс, 1998. С.153-211.

18. Выготский Л.С. Предистория письменной речи. М. : Издательский дом Шалвы Амонашвили, 1996. 204 с

19. Гаврилова Н.С. Методика формування та стимуляції вимови фонем. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): збірник наукових праць* / за ред. О.В. Гаврилова, В.М. Синьова. К-П : ПП Медобори-2006, 2019. Вип.13. С. 18-37.

20. Гвоздев А.Н. Вопросы изучения детской речи. М. : Педагогика, 1981. 156 с.

21. Бабина Г.В. Исследование возможностей концептуального анализа текста у детей с нарушениями речи. *Вариативные стратегии сопровождения учащихся с нарушениями письма и чтения: материалы IV международной конференции Рос. ассоциации дислексии*. М. : МГПУ,

УРАО ИКП. 2009. С. 11-15.

22. Білоус М. Робота з учнями, які мають відхилення у мовленнєвому розвитку : засіб подолання порушень усного і писемного мовлення. *Дефектологія*. 2008. № 7. С. 51-55.

23. Белякова Л.И. К проблеме изучения дисграфии и дислексии. М. : Педагогика, 1997. 167 с.

24. Блінова Г.Й., Т.В. Пічугіна. Дидактичний матеріал для подолання вад читання та письма у дітей. К. : Благовіст, 2004. 300 с.

25. Богатырева И.Р. Исторический аспект изучения нарушений письма и чтения за рубежом. Нарушение письма и чтения: теоретический и экспериментальный анализ. М. : НИИ Школьных технологий, 2008. 140с.

Бугайова І. Запобігання дисграфії та дислексії у дітей. *Дефектолог*. 2010. № 2. С. 10-14.

26. Борисова С.В. Формирование стратегий смыслового чтения текстовой информации у младших школьников : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.02. М., 2012. 23 с.Городилова В.И. Чтение и письмо. М. : Просвещение, 1995. 133 с.

27. Граник Г.Г. Проблемы чтения и понимания в исследованиях лаборатории психологического института РАО. *Материалы 16 научно-практической конференции по психологии, философии и педагогике чтения : чтение и познание*. М., 2012. С. 18-22.

27. Грибова О.Е. К проблеме изучения стратегий понимания содержания текста: когнитивное и коммуникативное развитие школьников с дислексией: интегративный подход. М. : Национальный книжный центр, 2011. С. 99 -106.

28. Довідник учителя-логопеда авт.-упор. С.М. Лупінович. Тернопіль : Мандрівець, 2008. 122 с.

29. Егоров Т.Г. Психофизиология овладения навыком чтения и письма. М.

: Просвещение, 1983. 141 с.

30. Ефименкова Л.Н., Садовникова И.Н. Исправление и предупреждение дисграфии у детей. М. : Просвещение, 1982. 85 с.

31. Ефименкова Л.Н. Коррекция устной и письменной речи учащихся начальных классов. М. : Просвещение, 1991. 224 с.

32. Каше Г.А. Исправление недостатков произношения, чтения и письма учащихся. М. : Педагогика, 1980. 204 с.

33. Каше Г.А. Предупреждение нарушений чтения и письма у детей с недостатками произношения. М. : Просвещение, 1986. 68 с.

34. Колповская И.К. Влияние недоразвития речи на усвоение письма. М. : Просвещение, 1999. 122 с.

35. Корнев А.Н. Нарушения чтения и письма у детей: учебно-методическое пособие. М. : ИД «М», 1997. 286 с.

36. Куровець Т. Особливості корекційної роботи при дизартрії. : метод. реком. *Дефектолог*. 2008. № 6. С. 18-23.

37. Рубинштейн С.Я. О развитии психики умственно отсталых детей С.Я. Рубинштейн, Л.С. Выготский *Дефектология*. 1997. №5. С.3-10.

38. Сименченко В.А. Психология эмоций В.А. Сименченко. Луганск: Осирис, 1996. 68 с.

39. Синьов В.М. Основы дефектології : навчальний посібник В.М. Синьов, Г.М. Коберник. К.: Вища школа, 1994. 143 с.

40. Синев В.Н. Коррекция интеллектуальных нарушений учащихся вспомогательной школы В.Н. Синев. М.: Просвещение, 1988. 45 с.

41. Синьов В.М. Психологія розумово відсталої дитини: Підручник В.М. Синьов, М.П. Матвеева, О.П. Хохліна. К.: Знання, 2008. 359 с.

42. Стадненко Н.М. Педагогические изучения аномальных детей. Основы обучения и воспитания аномальных детей Н.М. Стадненко и др.. – М.: Педагогика, 1997. 132 с.

43. Спеціальна психологія. Тексти: – Ч. 1 за ред. М.П. Матвєєвої, С.П. Миронової. – Кам'янець-Подільський інформаційно-видавничий відділ Кам'янець-Подільського державного університету, 1999. 158 с.
44. Спеціальна психологія. Тексти. - Ч. 2 за ред. М.П. Матвєєвої, С.П. Миронової. Кам'янець-Подільський інформаційно-видавничий відділ Кам'янець-Подільського державного університету, 2001. 142 с.
45. Специальная психология под ред. В.И. Лубовского, Т.В. Розановой, Л.И. Солнцевой. М.: Академия, 2005. – 464с.
46. Стадненко Н.М. Нариси з олігофренопсихології Н.М. Стадненко, М.П. Матвєєва, А.Г. Обухівська; за загальною редакцією Н.М. Стадненко. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2002. 200 с.
47. Стадненко Н.М. Нариси з психології розумово відсталої дитини Н.М. Стадненко. – К.: Радянська школа, 1997. 113с.
48. Стадненко Н.М. Диагностика отклонений в умственном развитии учащихся Н.М. Стадненко, Т.Д. Илляшенко, А.Г. Обуховская, Т.В. Жук. К.: Освіта, 1991. 95 с.
49. Томпсон Л. Виховання дитини з розумовою вадою це не лише сльози: Книга періоду душевної кризи Асоціація психіатрів України Л. Томпсон. К.: Сфера, 1997. 248 с.
50. Умственно отсталый ребенок под ред. А.Р. Лурия. – М.: АПН РСФСР, 1960. 132 с.
51. Царидзе М.Г. Особенности развития воли умственно отсталых детей М.Г. Царидзе Дефектология. 1995. №2. С. 30-34.
52. Шаповалова О.Е. Моделирование проблемных ситуаций в процессе воспитания учащихся вспомогательной школы-интерната О.Е. Шаповалова Дефектология. 1995. №2. С.22-25.
53. Шиф Ж.И. Психологические вопросы во вспомогательной школе

Ж.И. Шиф. – М.: Педагогика, 1972. 150 с.

54. Яновская М.Г. Эмоциональные аспекты нравственного воспитания: Книга для учителя М.Г. Яновская. М.: Просвещение, 1986. 166 с.

55. Ткач О.М. Логопедія: формування семантичних полів слів у дітей з системними порушеннями мовлення. Монографія. Кам'янець-Подільський. : ПП «Аксиома», 2019. 356с.

56. Токарева О.А. Расстройства чтения и письма (дислексии и дисграфии) / под ред. С.С. Ляпидевского. М. : Просвещение, 1989. 265 с.

57. Трошин О.В. Логопсихология : учебное пособие. М. : ТЦ Сфера, 2005. 395 с.

58. Филичева Т.Б. Основы логопедии: учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. «Педагогика и психология (дошк.)» / под ред. Т.Б. Филичева, Н.А. Чевелева, Г.В. Чиркина. М. : Просвещение, 1989. 223 с.

59. Хватцев М.Е. Логопедия. М. : Гуманит. издат. центр ВЛАДОС, 2009. 272 с.

60. Цейтлин С.Н. Лингвистика детской речи. М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. 240 с.

61. Храковская М. Г. Методика восстановления и формирования двигательного навыка письма при нарушениях динамического праксиса. Современные подходы к диагностике и коррекции речевых расстройств. СПб. : Изд-во Санкт-Петерб. ун-та, 2001. С. 230 – 239.

62. Ястребова А.В. Коррекция нарушений речи у учащихся общеобразовательной школы: книга для учителя логопеда. М. : Педагогика, 1984. 267 с.